

TERHO ITKONEN 1933–1998

Professori Terho Klaus Itkonen, Kotikielen Seuran pitkäaikainen esimies ja Virittäjän entinen päätoimittaja, kuoli pitkällisen sairauden uuvuttamana 29. maaliskuuta 1998 kotonaan Nurmijärvellä.¹

Terho Itkonen oli syntynyt 21. lokakuuta 1933 Helsingissä. Koulunsa hän kävi Helsingin suomalaisessa lyseossa eli maineikkaassa Ressussa, mistä hän kirjoitti ylioppilaaksi 1951. Hän opiskeli Helsingin yliopistossa suomen kieltä, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta ja psykologiaa. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui

1955, lisensiaatiksi 1957 ja tohtoriksi 1964. Pääosan elämäntyöstään Terho Itkonen teki Helsingin yliopistossa. Vuosina 1956–65 hän toimi suomen kielen assistenttina ja vuodesta 1964 lähtien myös saman aineen dosenttina. Syksyllä 1965 hänet nimitettiin suomen kielen varsinaiseksi professoriksi. Virastaan hän jäi täysinpalvelleena eläkkeelle 1989. Kolmivuotiskauden 1971–74 hän oli Suomen Akatemian tutkijaprofessorina. Sanakirjasäätiössä hän hoiti 1955–56 leksikografian ja 1961–64 arkistosihteerin tehtäviä.

¹ Terho Itkosen elämäntyötä ovat hiljattain kuvanneet Alpo Räisänen Virittäjässä (1993: 421–429) ja Pekka Lehtimäki Itkosen juhla kirjassa Aloja ja aiheita (SUST 216: IXX–XLIX).

Virkatyön lisäksi Terho Itkosella oli monia oman alansa luottamustoimia. Hän oli muun muassa Virittäjän toimitusneuvoston puheenjohtaja (1966–81), Sanakirjasäätiön hallituksen puheenjohtaja (1983–88), Suomen Akatemian (ja myöhemmän Nykysuomen laitoksen) kielilautakunnan puheenjohtaja (1969–76), Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielilautakunnan puheenjohtaja (1976–80), Muoto-opin arkiston tieteellinen johtaja (1967–92), Euroopan kielikartaston suomalais-ugrilaisen jaoksen puheenjohtaja (1975–86) ja sen toimituksen 1. varapuheenjohtaja (1983–86) sekä Suomalaisen Tiedeakatemian fennougristiikan ryhmän puheenjohtaja (1984–98). Ansioistaan hän sai useita huomionosoituksia ja palkintoja, muun muassa Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenyyden jo 1969, Helsingin yliopiston tiedotuspalkinnon 1983, Valtion tiedonjulkistamispalkinnon 1986 ja Kalevalaseuran tunnustuspalkinnon 1991. Vuonna 1996 Terho Itkonen vihittiin Greifswaldin yliopiston kunniaohjoriksi.

Terho Itkosen poikkeuksellinen lahjakkuus ilmeni varhain. Hän oli yksi harvoista kevään 1951 kuuden laudaturin ylioppilaisista, ja hänen päästötodistukseensa mahtui voimistelun ja urheilun yhdeksikön lisäksi vain pelkkiä kympejä. Vielä epätavalliseksi samalla myös enteellistä oli se, että koulupoika oli kesäisin kerännyt murrenastoa ja paikannimiä, lueskellut vapaa-aikoinaan yliopistotasoisia suomen kielen oppikirjoja ja Virittäjän vuosikertoja, käynyt opettajiensa kanssa keskustelua lauseenjäsennyksen ongelmista ja julkaisut ensimmäisen kielenhuoltoartikkelinsa (Virittäjä 1950: 359–361).

Kun varhaiskypsä nuorukainen ryhtyi sitten opiskelemaan Helsingin yliopistossa, hän havaitsi olevansa huikeasti edellä tovereitaan. Tämä ei kuitenkaan tehnyt hänestä itsetietoista eikä ylpeää, vaan hän pyrki parhaansa mukaan neuvomaan ja autta-

maan tietämättömiä kumppaneitaan. Hän innosti ja kannusti, seurasi muiden mukana alkeisluentojakoin, vaikka ne näyttivät toisinaan häntä suuresti huvittavan, lainasi auliisti muistiinpanojaan sekä luki ja korjaili toisten seminaariesitelmää ja muita kirjallisia töitä. Moni sai häneltä enemmän ohjausta kuin opettajiltaan. Aina hänen ei kuitenkaan ollut mahdollista ymmärtää tieto- ja taitotasomme mataluutta. Opintojeni alkuvaiheessa kysyin häneltä kerran selitystä erääseen kielenhuoltoseikkaan ja sain vastauksen: »Katso Virittäjästä! Sen viime numerossa on asiasta hyvä artikkeli.» Neuvo oli oikea, mutta sen noudattaminen ei ollut aivan yksinkertaista. En nimittäin vielä tuolloin tiennyt, mikä se sellainen Virittäjä oikein on. Terho Itkonen nautti toveriensa varauksetonta luottamusta, ja siksi oli luonnollista, että hänet valittiin yksimielisesti opiskelijayhdistyksemme Siulan puheenjohtajaksi. Ja luottamus säilyi: vielä vuosikymmeniä myöhemmin entiset opiskelutoverit lähettivät hänen arvioitavakseen laatiemiensa oppikirjojen ja kielenhuoltoteosten käsikirjoituksia.

Kielentutkijan ura oli Terho Itkoselle itsestään selvä valinta. Sille häntä vetivät paitsi omat mieltymykset myös suvun perinteet. Siksi hän myös osasi määrätietoisesti valmistautua tuleviin tehtäviinsä. Tämä ilmeni jo opintojen alussa ainakin kahdella tapaa: intensiivisenä kielitieteellisen kirjallisuuden harrastuksena ja epätavallisena innostuksena kenttätyöhön. Ensimmäisen vuoden ylioppilas teki itselleen valtaisan lukuohjelman, johon sisältyivät kaikki fennistiikan ja fennougristiikan perusteokset sekä kunnioitettava määrä yleiskielitieteellistä kirjallisuutta. Tämän suunnitelmansa hän myös viimeistä piirtoa myöten toteutti. Kenttätyöt Itkonen aloitti nimistön- ja sanastonkerääjänä kesämaakunnassaan Päijät-Hämeessä, mutta varsin pian hän ryhtyi tallentamaan äänne-, muoto- ja lauseopil-

lisiä aineksia sekä suomen muista murteista että saamesta. Lisäksi hän laati joukon yksityiskohtaisia kyselyjä, joiden avulla hänen onnistui täyttää monia arkistotietoihin jääneitä aukkoja.

Terho Itkosen nousu suomen kielen ja suomalais-ugrilaisten kielten tutkijoiden eturiviin oli häikäisevä. Se alkoi jo hänen kirjallisista oppinnäytteistään: 1953 ilmestyi painosta alun perin suomen kielen harjoitusaineeksi kirjoitettu artikkeli »*Punoa ja lapin bodnjät*», 1956 suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laudaturtyö »Outakosken lapinmurteen vokaalisto» ja 1957 suomen kielen lisensiaatintyö »Suomen kielen suksisanastoa». Ne kaikki edustavat yhä alansa parhaimmistoa. Vain hieman myöhemmin valmistuivat sellaiset merkittävät ja uusia uria aukovat tutkimukset kuin »*Mellakoihin vai mellakoihin? Yleiskiellemme eräiden taivutus- ja taivutusmuutosten taustaa*» (1957), »Kosken korva» (1959), »-siin vai -hin monikon illatiivissa?» (1959), »Keidas. Erään maastotermin vaihteita» (1962) ja tekijän omiin kenttätyökokemuksiin perustuva ajantasainen ohjekirja »Nimestäjän opas» (1961; toinen painos jo 1964) sekä lukuisia kielenhuoltokirjoituksia, kirjaesittelyjä ja erilaisia toimitteita. Kun Itkonen 1964 julkaisi väitöskirjansa »Proto-Finnic Final Consonants I:1», hän olikin jo saavuttanut kiistattoman pätevyyden Helsingin yliopiston suomen kielen professorin virkaan.

Itkosen varhaistuotanto oli sekä laadukasta että monipuolista. Se kohdistui suomen ohella useihin muihin itämerensuomalaisiin kieliin ja erityisesti saameen. Sen painopiste oli puhekielessä ja murteissa, mutta myös kirja- ja yleiskielellä oli siinä merkittävä asema. Ja mikä tärkeintä: nuori tutkija liikkui yhtä varmasti kielen kaikilla tasoilla, ja hän oli jo osoittanut hallitsevansa niin fonetiikan, fonologian ja morfologian kuin historiallisen sanaston- ja nimis-

töntutkimuksenkin menetelmät. Lisäksi hän oli pannut alulle tutkimukseen pohjautuvan kielenhuollon. Ensimmäisissä töissään hän joutui vielä teemojensa luonteen vuoksi tyytymään pääasiallisesti kotoisiin ja pohjoismaisiin lähdeteoksiin, mutta yleiskielen muoto-oppia käsitteleviin tutkimuksiinsa samoin kuin väitöskirjaansa hän sai teoreettisia vaikutteita ennen muuta kansainvälisestä yleiskielitieteellisestä kirjallisuudesta. Uutta ja meillä vielä tuolloin ennennäkemätöntä oli muun muassa se, että Itkonen operoi tutkimuksissaan sellaisilla amerikkalaisen strukturalismin käsitteillä kuin komplementaari distributio ja vapaa vaihtelu.

Professorina Terho Itkonen jatkoi vähäkään hellittämättä tieteellisiä töitään. Hän lvensi alaansa kolmelle uudelle lohkolle: suomen lauseoppiin, lastenkieleen ja itämerensuomen alkuperäkysymyksiin. Myös hänen sanastomaantieteelliset tutkimuksensa kasvoivat Euroopan kielikartaston myötä uusiin mittoihin. Äänne- ja muoto-opin selvittely oli hänen työohjelmassaan kuitenkin edelleen keskeisessä asemassa. Väitöskirja sai jatkoa jo 1965, kun Itkonen julkaisi laajan artikkelin »Über einige Sandhi-Erscheinungen in Finnmark-lappischen, Finnischen und Finlandschwedischen». Myöhemmin hän palasi sandhikysymyksiin vielä kahdesti: ensin kielenäytekokoelmassaan »Kuoreveden ja Keuruun murretta» (1972) sekä pian sen jälkeen periaatteellisestikin kiintoisassa kirjoituksessaan »Suomen ja viron sandhiongelmia» (1975).

Itkonen ei tyytynyt tarkastelemaan tutkimiaan ilmiöitä irrallisina kysymyksinä vaan pyrki selvittämään niiden taustayhteydet. Tämä taas johti hänet usein syvällisiin teoreettisiin pohdintoihin. Hänen äänne- ja muotohistoriaa käsittelevät artikkelinsa tarjoavat siitä lukuisia esimerkkejä. Kirjoituksessaan »Itämerensuomalaisen liudennuk-

▷

sen fonologinen paradoksi» (1969) hän muun muassa osoitti, millaisiin kuvausvaikeuksiin fonologian taloudellisuusperiaate voi johtaa ja kuinka välttämätöntä on ottaa varteen myös distribuutioseikat ja foneettinen todellisuus. Toisaalta Itkonen antoi klassiselle fonologialle myös tunnustusta. Pääosin sen varaan hän rakensi kiintoisan tutkielmansa »Zur Geschichte der *ts*-Verbindung in den westfinnischen Dialekten» (1981), jossa hän esitti *ts*-yhtymän kehityshistorian varhaiskantasuomesta nykymurteisiin asti. Generatiivinen fonologia sen sijaan sai Itkoselta tylyn tuomion. Hän totesi jo 1970 julkaisemassaan artikkelissa »Ovatko äänne muutokset vähittäisiä vai harppauksellisia?», että generativistien käsitykset ovat yksipuolisia ja että äänne muutokset ovat yleensä jatkumon luonteisia. Artikkelin synnytti kipakan keskustelun, joka herätti myös kansainvälistä huomiota. Nyt voitaneen objektiivisesti arvioidenkin sanoa Itkosen olleen oikeassa. Hänen laajan äänneopillisen artikkelituotantonsa parhaimmista kuuluu myös tutkimus »Lisiä erääseen lapin vokaaliston ongelmaan» (1973). Se on monessa suhteessa merkittävä työ: se nojaa suurelta osin tekijän itse keräämään materiaaliin, se valaisee monipuolisesti kantasaamen ja nykymurteiden välisiä suhteita, siinä on taidokkaasti hyödynnetty sekä fonologian että murremaantieteen menetelmiä ja siinä on löydetty vaikeaan ja mutkikkaaseen kysymykseen uusi, hyvin perusteltu ratkaisu.

Lauseopin kysymyksiä Itkonen käsitteli useissa kielenhuoltokirjoituksissaan. Varsinaisten syntaktisten tutkimusten sarjan hän aloitti kirjoituksellaan »Yksipersonaisten ilmausten pulmia» (1967) ja »Katson minulla olevan oikeus» (1969). Edellisessä hän tarkasteli eräitä nykykieleen kotiutuneita nominatiivisubjektisia eksistentiaali-ilmauksia ja jälkimmäisessä partisiippirakenteen nominatiivimuotoisen subjektin esiin-

tymisyhteyksiä. Molemmat perustuivat laajaan ja edustavaan aineistoon, ja kumpikin pakotti kielilautakunnan väljentämään normejaan. Niistä käy myös ilmi Itkosen kielenhuoltokysymyksissä noudattama pyrkimys kielen luonnollisen kehityksen seuraamiseen. Vuonna 1974 ilmestyneen tutkimuksen »Erään sijamuodon ongelmia» kohteena on suomen partitiivi. Se oli alun perin tarkoitettu vain suppeaksi esitelmäksi, mutta Itkoselle tyypilliseen tapaan siitä paisui lopulta perinpohjainen selvitys objektin, subjektin ja predikaatiivin sijaanvalinnasta sekä siinä esiintyvistä partitiivin, akkusatiivin ja nominatiivin vaihtelusta. Itkosen varhainen kiinnostus sijakielioppia kohtaan paljastuu artikkelista »Ergatiivisuutta suomessa» (1974, 1975). Se sisältää tarkan analyysin suomen intransitiivilauseen subjektin ja transitiivilauseen objektin välisistä yhtäläisyyksistä. Kirjoitus »Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta» (1976) on periaatteelliselta kannalta tärkeä. Vaikka Itkonen siinä myönsi generatiivisen syntaksin saavuttaneen positiivisia tuloksia, hän osoitti samalla sen kykenemättömäksi kuvaamaan monia syntaktisia ja varsinkin morfologisia yhteyksiä. Tällä kertaa hänelle ei enää ilmaantunut vastaväittäjiä.

Professorinvuosinaan Terho Itkonen laati lukuisia etymologisia tutkielmia. Siihen hänellä olikin monipuolisen kielitaitonsa, erinomaisen äänne-, muoto- ja merkityshistorian tuntemuksensa ja syvällisen oppineisuutensa sekä laajojen yleistietojensa ansiosta mitä parhaimmat edellytykset. Liiottelematta voi sanoa, että hän hallitsi suvereenisti kaikki etymologisen tutkimuksen menetelmät. Esimerkiksi artikkelissaan »Etsimisen ja löytämisen alalta» (1970) hän selvitti *udella* ja *löytää* -verbien alkuperän ensisijaisesti äänne- ja muotohistoriallisten kriteerien avulla, mutta niiden semanttista kehitystä luonnostellessaan hän nojautui germaanisten kielten tarjoamaan vertailu-

materiaaliin. *Mänty*-sanan hän taas osoitti (»Männyn selvittelyä», 1973) paljolti kielimaantieteellisten ja kansatieteellisten seikkojen perusteella balttilaisen lainan *mäntä* johdokseksi. 'Potkusuksea' merkitsevän *potasman* yhdistäminen venäjän *podóšva* 'antura' -sanaan (»Karjalais-suomalainen suksiretki», 1977) vaati puolestaan erityisen hyvää sanan tarkoitteiden ja käyttöyhteyksien tuntemusta. Kieli- ja nimistömaantieteellisillä näkökohdilla sekä semanttisilla paralleleilla oli merkittävä osuus myös germaanisissa lainaetymologioissa, kuten muun muassa artikkelista »Virolais-suomalainen kuivan kamaran sanue» (1989) voi helposti havaita. Kokemustaan sanahistorioitsijana Itkonen hyödynsi Euroopan kielikartaston toimitustyössä: hän laati tähän suuratlakseen, joka edustaa peräti 75 eri kieltä, 'sumua', 'pilveä' ja 'mäntyä' tarkoittavat kartat ja niiden kommentit.

Itämerensuomalaisten kielten keskinäiset suhteet sekä itämerensuomen ja saamen alkuperäkysymykset askarruttivat Terho Itkosta jo nuoruusvuosina. Ajatuksiaan hän toi kuitenkin julki vasta 1970-luvun alussa. Ensimmäinen tätä aihepiiriä käsittelevä kirjoitus oli »Aunuksen äänneopin erityispiirteet ja aunukselaismurteiden synty» (1971), jossa aunuksen vepsäläispohja tuli vihdoin sitovasti todistetuksi. Sitä seurasi pian arkeologien ja historian tutkijain uusista näkemyksistä virikkeitä saanut artikkeli »Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta» (1972). Siinä Itkonen asetui varsin selvästi ns. jatkuvuusteorian kannalle ja arveli, että Suomenlahden pohjoispuolella on ollut kantasuomalaista asutusta ennen ajanlaskumme alkua. Samalla hän oletti myöhäiskantasuomen jakaantuneen jo varhain kolmeen päämurteeseen. Hän kehitteli sitten ideaansa useissa eri yhteyksissä, kunnes julkaisi 1983 laajan synteessin luonteisen kirjoituksen »Välikatsaus suo-

men kielen juuriin». Itkosen teoriasta tuli tämän jälkeen kielentutkijoidemme yleisesti hyväksymä, vaikka artikkelin nimi viittaa siihen, että tekijä ei itse pitänyt sitä lopullisena. Hän palasikin asiaan vielä viimeiseksi jääneessä tutkimuksessaan »Reflection on Pre-Uralic and 'the Saami-Finnic protolanguage'» (1997). Seikkaperäinen pohdinta johti hänet aikaisemmasta kannasta jyrkästi poikkeavaan tulokseen: suomalais-saamelaisen kantakielen eli varhaiskantasuomen oletus ei ole välttämätön, vaan suomalais-volgalainen ryhmä näyttää koostuneen neljästä suhteellisen itsenäisestä kantakielestä eli kantasuomesta, -saamasta, -mordvasta ja -marista.

Terho Itkonen oli myös lapsenkielen tutkimuksen uranuurtaja. Siitä hän kiinnostui erityisesti 1960-luvun jälkipuoliskolla, kun hänen oma poikansa alkoi opetella puhumaan. Pikku Markuksesta tulikin sitten pitkäaikainen kielenopas, jolta isä tallensi vuosien mittaan mahtavan aineiston. Sen pohjalta hän laati 1977 perustavan artikkelin »Huomioita lapsen äänneistön kehityksestä». Samana vuonna hän kirjoitti lapsen kielenoppimisesta luvun erääseen lukion oppikirjaan sekä kuusiosaisen artikkelisarjan helsinkiläiseen sanomalehteen. Myöhemmin hän luennoi samasta aihepiiristä Helsingin yliopistossa ja ohjasi useita oppilaitaan alan tutkimuksen pariin.

Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historia kuului Terho Itkosen mieluisiin harrastuksiin. Viime vuosina se näkyi ehkä parhaiten hänen laatimistaan merkkipäivä- ja muistokirjoituksista. Niissä saivat elämäntyöstään asiantuntevan arvion muun muassa sellaiset merkittävät fennistit ja fennougristit kuin Lauri Posti, Lauri Hakulinen, Matti Sadeniemi, E. A. Tunkelo, Knut Bergsland, Wolfgang Schlachter ja György Lakó. Itkosen kirjoitukset eivät ole tavanomaisia virkauran selostuksia eivätkä pelkkää tärkeimpien teosten referointia, ▷

vaan niihin sisältyy paljon arvokasta tietoa kunkin tutkijan tieteellisistä lähtökohdista ja esikuvista, tutkimusteemoista ja -metodeista, eri hankkeiden toteutumisesta ja tuloksista sekä niiden saamasta vastaanotosta ja nykyisestä statuksesta. Näin lukijalle tarjoutuu tilaisuus seurata taitavan oppaan johdattelemana alan kehitystä läpi menneiden vuosikymmenien. Itkosen esitystapa on vauhdikasta mutta kiihкотonta, ja siitä henkii lämmin myötätunto ja syvä kunnioitus edellisen sukupolven työtä kohtaan.

Kielenhuoltajana Terho Itkonen teki työn, joka yksin riittäisi mittavaksi elämäntyöksi. Hän aloitti kielenhuollon harrastuksen jo koulupoikana ja jatkoi sitä keskeytyksettä kuolemaansa saakka. Hän julkaisi kuten tunnettua satamäärin kirjoituksia eri aikakaus- ja sanomalehdissä, kokosi tärkeimmistä artikkeleistaan useita kirjoja, esitelmöi toistuvasti radiossa ja toimi muun muassa Suomen tietotoimiston kielenhuoltajana. Puheenvuoronsa hän perusti aina laajaan tietämykseen ja huolelliseen harkintaan. Hänen painavin saavutuksensa oli vuonna 1982 valmistunut Kielenopas, josta tuli nopeasti alan perusteos. Itkonen oli avarakatseinen kielen kehittäjä, jonka ensisijaisena tavoitteena oli — niin kuin hän itse sanoi — kielen käyttökelpoisuuden lisääminen. Samalla hän pyrki kaikin voimin huolehtimaan siitä, että suomi säilyisi tulevaisuudessaakin täysimittaisena kulttuurikieleinä.

Terho Itkosen tutkijankuvaan liittyvät kiinteästi laajamittaiset kenttätyöt. Hän uurrasti joka kesä murteen- ja nimistönkeruussa eri puolilla maata, ahkerimmin Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa. Lisäksi hän teki viisi tutkimus- ja tallennusretkeä ruijan ja kuolansaamelaisten pariin. Kokonaissaaliksi oli mahtava: 500 tuntia nauhoitteita, runsaat 13 000 sanalippua, noin 12 000 nimilippua ja likimain 20 000 sivua vielä erittelemättömiä muistiinpanoja. Unohtaa ei

myöskään sovi Itkosen tuloksellista toimintaa arkistokokoelmien kartuttamiseksi ja alan yleisten toimintaedellytysten parantamiseksi. Sanakirjasäätiössä hän organisoii suuren murre sanojen keruukilpailun, johon saatiin vastaukseksi melkein 400 000 sanatietoa. Erityisen menestyksellinen oli hänen suunnittelemansa ja johtamansa suomen kansankielen muoto-opin keruu- ja tutkimushanke: siitä kasvoi varsin nopeasti kansallisesti ja kansainvälisestikin merkittävä Muoto-opin arkisto, joka on monella tapaa virkistänyt ja laventanut alan tutkimusta.

Kenttätyöt tuntuivat Terho Itkoselta talvikauden opetus- ja tutkimuskiireiden jälkeän mieluisilta ja rentouttavilta. Ne tarjosivat myös tilaisuuden nauttia kesäisen Suomen vaihtelevista maisemista, joita talosta taloon ja kylästä kylään kiirehtivä murteen- ja nimistönkerääjä tuon tuostakin pysähtyi ihailemaan. Yleisesti tuskin tiedetään, kuinka tärkeä luonto oli Terho Itkoselle. Hän oli aktiivi luonnonystävä ja -suojelija jo paljon ennen vihreitä kansanliikkeitä. Terävällä kynällään hän kävi monta tuimaa taistoa nyky-yhteiskunnan piittaamatonta tuhoamisvimmaa vastaan. Alkuperäinen luonto oli hänelle myös latautumispaikka. Hän rakennutti perheelleen loma-asunnon Päijänteen Vanhanselän rantaan jyrkän Sikovuoren juurelle. Siellä Luhanگان korvessa hän saattoi rauhassa syventyä kirjallisuuteen, pohtia tutkimusongelmiaan, kehittää uusia ideoita ja antaa tieteellisen mielikuvituksensa vapaasti lentää. Ihmisen ja luonnon välillä näytti vallitsevan täydellinen harmonia. Erehdyin kerran kysymään, eikö melkein talon nurkalla luikertelevista kyykäärmeistä ole harmia. »Ei tietenkään; me vietämme täällä rauhanomaista rinnakkaiseloa», kuului Sikovuoren isännän nopea vastaus.

Kielenoppaisiinsa Terho Itkosella oli lämmin ja läheinen suhde. Helsingiläispoika oli jo lapsuudessaan oppinut arvosta-

maan kansanihmisiä ja hyväksymään heidän erilaiset elämäntapansa ja -näkemysensä. Hänelle ei rähjäisimpäänkään torppaan astuminen tuottanut tuskaa, kunhan vain tiedossa oli hyvä murteenpuhuja tai nimistön taitaja. Hän jaksoi ihailtavan kärsivällisesti kuunnella vanhusten tarinointia ja seurata myötätuntoisesti heidän elämäntapa-kohtaloitaan. Haastattelun yhteydessä syntynyt tuttavuus kehittyi monta kertaa pitkäaikaiseksi ystävyudeksi, ja Terho Itkoselta tuli kielenoppaidensa perhejuhlien mieluisa vieras.

Virittäjä jäi Itkoselle paljon velkaa. Hän oli lehtemme uuttera avustaja ja pitkäaikainen päätoimittaja sekä toimitusneuvoston jäsen ja puheenjohtaja. Ensimmäisen kirjoituksensa hän julkaisi jo 1950, ja pian sen jälkeen hänen artikkeleitaan saatiin lukea melkein jokaisesta Virittäjän numerosta. Kirjoituksia kertyi vuosien mittaan kaikkiaan 187. Se on saavutus, jota lähellekään kukaan ei ole viime vuosikymmeninä yltänyt. Itkonen tarkasteli Virittäjässä ennen muuta kielenhuoltokysymyksiä, mutta lehtemme oli myös hänen tieteellisten pohdintojensa keskeinen foorumi.

Päätoimittajana Itkonen kantoi lehdestä kirjaimellisesti täyden vastuun. Hän valvoi tarkasti kirjoitusten sisältöä sekä huolehti kielenkäytön korrektiudesta ja jopa painoasusta. Jos aihetta ilmaantui, hän rohkeni epäröimättä hylätä heikkolaatuiset yrittelmät ja parannella paitsi aloittelijoiden myös varttuneiden tutkijoiden tekstejä. Tämä ei tietenkään ollut kaikkien mieleen, vaikka korjaukset varmaan osuivat paikalleen. Lehden korkea taso oli Terho Itkoselle kunnia-asia.

Tutkijatoverit ja ystävät muistavat Terho Itkosta kiitollisina. Hänen apunsa oli monesti korvaamaton. Hän oli milloin ta-

hansa valmis tieteelliseen keskusteluun, jakamaan ohjeita ja esittämään oman, tavallisesti hyvin perustellun käsityksen kulloisestakin ongelmasta. Myöskään lisäaineiksia kaipaavat eivät turhaan kääntyneet hänen puoleensa: hänen valtavista muistiinpanoistaan löytyi yleensä piirteestä kuin piirteestä täydentäviä tietoja. Minkäänlaista vastapalvelusta hän ei odottanut; toisen työn onnistuminen riitti kiitokseksi. Jos aika suinkin antoi myöten, hän luki myös puolivalmiita käsikirjoituksia ja teki niihin usein reippaita muutoksia. Näin hänen käntensä jälki näkyy arvaamattoman monissa viime vuosikymmeninä ilmestyneissä tutkimuksissa. Useiden teosten alkulauseessa hänet kyllä mainitaankin, mutta luullakseni liian vaatimattomin sanoin.

Terho Itkosen työntäyteinen elämä on nyt päättynyt. Siihen sisältyi loistavia tieteellisiä voittoja ja menestyksen hetkiä, mutta myös kärsimystä ja pettymyksiä. Masentavinta oli tietoisuus siitä, etteivät kaikki suunnitelmat olleet enää toteutettavissa: suomen kielen historian yleisesitys jäi kesken, Suomen saamelaisperäisen nimistön selvittely puolitiehen, valtaiset murrekeräelmät paljolti hyödyntämättä ja monet muut kiintoisat hankkeet alkuvaiheisiinsa. Aikaa ja voimia oli suotu liian vähän, ja siitäkin traaginen sairaus riisti suuren osan. Vaikeuksistaan huolimatta Terho Itkonen ylsi saavutuksiin, joihin vain ani harvat pystyvät. Niiden ansiosta hänellä on pysyvä kunniaaika suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiassa. ■

HEIKKI LESKINEN

*Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos,
PL 35, 40351 Jyväskylä*